

Р. О Безлюдний

R. O. Bezliudnyi

УДК [37. 013. 42 : 376] (477) (73)

Характеристика феномену “підтримка дітей з особливими потребами” в американській та вітчизняній педагогічній науці й практиці

Анотація. У статті розглянуто феномен підтримки дітей з особливими потребами в американській та вітчизняній педагогічній науці. Висвітлено сутність понять “соціалізація”, “підтримка особистості в соціумі”, “соціально-педагогічна підтримка”, “соціально-педагогічний супровід”, “соціально-педагогічна допомога”, “соціально-педагогічний захист” та “соціально-педагогічне обслуговування”, “соціально-педагогічні послуги”.

Ключові слова: підтримка дітей з особливи потребами, соціалізація, підтримка особистості в соціумі, соціально-педагогічна, підтримка, супровід, допомога, захист, обслуговування, послуги.

Аннотация. В статье рассмотрено феномен поддержки детей с особенными потребностями в американской и отечественной науке. Проанализовано суть понятий поддержка детей с особенными потребностями, социализация, поддержка индивида в социуме, социально-педагогическая поддержка, социально-педагогическое сопровождение, социально-педагогическая помощь, социально-педагогическая защита, социально-педагогическое обслуживание, социально-педагогические услуги.

Ключевые слова: поддержка детей с особенными потребностями, социализация, поддержка индивида в социуме, социально-педагогическая, поддержка, сопровождение, помощь, защита, обслуживание, услуги.

Annotation. The article describes the phenomenon of the special needed children support in the american and native science. The meaning of such concepts as special needed children support, socialization, individuality support in society, social pedagogical support, social pedagogical accompany, social pedagogical help, social

pedagogical service are given in the article.

Key words: special needed children support, socialization, individuality support in society, social pedagogical, support, accompany, help, service.

Постановка проблеми. Аналіз американських та вітчизняних науково-педагогічних джерел свідчить про те, що питання навчання і виховання, а також опіки дітей з особливими потребами в США порушувалось ще на ранніх етапах суспільного розвитку. Але ставлення до таких дітей у різні часи розвитку суспільства було різним – від фізичного знищення хворих чи “зайвих” людей до повної інтеграції їх у суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вивчення проблеми підтримки дітей з особливими потребами в американській науці зверталися такі науковці як А. Гідденс (Giddens), А. Маслоу (Maslow), С. Роджерс (Rogers); у вітчизняній педагогіці це питання висвітлено у працях О. Газмана, О. Заболотної, І. Зверевої, В. Кобильченко, С. Пальчевського та ін.

Метою даної статті є висвітлення феномену підтримки дітей з особливими потребами в американській та вітчизняній педагогічній науці.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з ХХ ст., підлітки з особливими потребами охоплюються особливою турботою. Таким дітям в американському суспільстві створюються оптимальні умови, які допомагають звести до мінімуму наслідки їхніх розладів. Їм та їхнім сім'ям надається необхідна допомога фахівців. І що не менш важливе, спостерігається посилення чуйного і доброзичливого ставлення до таких дітей оточуючих.

Проблемі дослідження з питань підтримки дитини з особливими потребами присвячуються як в США так і в Україні: офіційні документи з питань освіти, директивні та нормативні акти американського уряду, окремих штатів та шкільних округів, рішення комісій з питань освітньої політики; періодичні педагогічні та соціологічні видання.

Такими виданнями в США є: “International Studies Perspectives”, “Journal of Adolescence”, “Education Week”, “California School Magazine”, “Phi Delta Kappan”, “American Studies International”, “The Humanist”, “Politics and the

Individual”, “International Journal of Law Policy and Family”, “Social Education”, “Educational Leadership”, “Techniques”, “Journal of Social Studies Research”, “The Elementary School Journal”, “Journal of Technology and Teacher Education”, “Journal of the Learning Sciences” та ін..

Вітчизняні періодичні видання: „Шлях освіти”, „Рідна школа”, „Обдарована дитина”, „Практична психологія та соціальна робота”, „Педагогіка і психологія” та ін. праці зарубіжних та українських учених з питань соціалізації, з проблем американської школи.

Основні теоретичні положення висловлені в цих виданнях стосовно проблематики нашого дослідження зводяться до того, що підтримка потрібна підліткам з особливими потребами саме тоді, коли вони попадають в складну проблемну ситуацію у взаємовідносинах із соціальним середовищем і потребують спеціальної професійної допомоги в процесі соціалізації.

Здійснимо надалі аналіз підходів американських та вітчизняних науковців до визначення сутності підтримки, виходячи з різних концептуально-понятійних характеристик цього феномена – загальних понять, які „фіксують мінімум ознак, що відображають фундаментальні, найбільш суттєві зв’язки і відносини об’єктивної дійсності й пізнання” [6, с.305]. Характеристиками, які безпосередньо стосуються нашого дослідження і є конкретно-науковою його методологією, вважаємо наступні: “соціалізація”, “підтримка особистості в соціумі”, “соціально-педагогічна підтримка”, “соціально-педагогічний супровід”, “соціально-педагогічна допомога”, “соціально-педагогічний захист” та “соціально-педагогічне обслуговування”, “соціально-педагогічні послуги”.

Соціалізація (лат. socialis – суспільний) – процес і результат засвоєння й активного відтворення людиною соціально-культурного досвіду (знань, цінностей, норм, традицій) на основі її діяльності, спілкування і відносин, обов’язковий фактор розвитку особистості [2, с.834]. Тобто, соціалізація – це процес перетворення асоціального індивіда на соціальну особистість, яка володіє прийнятними в суспільстві формами поведінки, необхідними соціальними нормами та ролями [5, с. 234].

Саме виникнення поняття „соціалізація” сягає кінця XIX століття і пов’язане з іменем американського соціолога Ф. Г. Гіддінгса (1855–1931).

Крім того, варто зазначити, що погляди Г. Гіддінгса, Т. Парсона [10] об’єднують ідеї про нерозривний зв’язок соціалізації з освітою та вихованням, з адаптивними процесами; про соціальні контакти як одну із змістовних сторін соціалізації; про значення самосвідомості, соціальної орієнтації та розвитку мови для успішного входження в соціум.

Тобто, в американському суспільстві було визнано, що соціалізація – двосторонній процес, оскільки відбувається не лише збагачення соціальним досвідом, а й реалізація людиною соціальних зв’язків.

Вітчизняні дослідники (І.Зверєва, Н.Заверико, С.Савченко та ін.), вивчаючи соціально-педагогічний аспект соціалізації, розглядали педагогічну соціалізацію “як процес, який відображає хід соціального формування особистості в конкретному соціокультурному середовищі як формування конкретного соціального типу.” При такому підході соціалізація підлітка з особливими потребами означатиме складний і багатофакторний процес набуття ним властивостей і якостей, направленість яких визначає конкретна соціальна ситуація. Причому підліток має брати активну участь у процесах самоперетворення, які проходять на ґрунті соціокультурного середовища, що змінюється.

Враховуючи унікальність історії, культури, етнічного складу Сполучених Штатів Америки, дослідницею О. Заболотною введено поняття “американського стилю соціалізації” [3. с. 38.]. Основними характеристиками його визначено такі: мультикультурність, прагматизм (з провідною ідеєю – “освіта з метою пристосування до життя”), індивідуалізм (який є спадком протестантської етики і капіталізму), демократичність (яка є однією з головних ознак американського суспільства і провідним чинником стилю соціалізації, характерного для США), глобалізація (що є універсальною тенденцією), конкуренція, а також аксіологічна установка гуманістичного характеру.

Одним із важливих шляхів соціалізації підлітків з особливими потребами є їх підтримка в соціумі.

Підтримка підлітка в соціумі передбачає, насамперед, створення необхідних умов для збереження або поліпшення задовільного стану здоров'я, набуття ним особистісних рис та якостей, цінностей та переконань, форм поведінки, які будуть необхідні йому для нормального життя в суспільстві. Реалізація підтримки передбачає активну участь самого підлітка в освоєнні культури людських стосунків та у формуванні певних соціальних норм, ролей і функцій, отриманні знань та умінь, необхідних для успішної реалізації даних стосунків.

Охарактеризуємо коротко існуючі наукові підходи до здійснення підтримки дітей з особливими потребами у суспільстві.

Як справедливо зазначає вітчизняний науковець С. Пальчевський підтримка дітей з особливими потребами в суспільстві може провадитись з позиції медичного, економічного, функціонального та соціального підходів до розв'язання проблеми [7, с.404].

представник експериментальної американської школи Г. Холл, визнаючи важливість ролі психологічної підтримки, розробив спеціальні тести для вивчення різних сторін психіки підлітків [9]. Вони зіграли важливу роль у подальшому для моніторингу психологічних відхилень у американських підлітків з особливими потребами та надання необхідної допомоги таким дітям. Допомагаючи таким дітям у процесі активної їх соціалізації необхідно мати на увазі наявний у них багаж соціального досвіду. Проте варто зазначити, що Г. Холл надмірно надавав перевагу біологізації свідомості та недооцінював роль його соціально-історичної домінанти.

Розглядаючи питання про залучення дітей з особливими потребами в загальноосвітній простір мову частіше всього ведуть про соціально-педагогічну підтримку.

Серед вітчизняних досліджень найбільш повно дефініція "*педагогічна підтримка*" представлена в роботах О. Газмана [1]. Саме О.Газман та його

дослідницька група розглядають процес освіти з точки зору двох аспектів: соціалізації та індивідуалізації особистості. У зв'язку з цим, під терміном “педагогічна підтримка” О. Газман розумів “процес сумісного з дитиною визначення його власних інтересів, цілей, можливостей і шляхів подолання перепон та розв'язання проблем, які заважають їй зберегти людську гідність та самостійно досягати бажаних результатів в навчанні, самовихованні, спілкуванні, здоровому образі життя” [1].

Під педагогічною підтримкою американські педагоги розуміють допомогу учневі в скрутній ситуації з метою одержання ним навичок самостійності у вирішенні проблем, пізнання себе й уміння адекватно сприймати навколишній світ. Причому А. Маслоу головне завдання педагога бачить у допомозі людині виявити в собі те, що в неї вже закладене [11]. Деякі учені доходять висновку, що провідною категорією парадигми педагогічної підтримки підлітку є допомога в його самовизначенні.

Американський дослідник К. Роджерс довів, що до діяльності педагога, спрямованої на допомогу учню, мають бути висунуті такі вимоги: природність, щирість педагога у вираженні своїх почуттів, здатність бути “самим собою”; тепла турбота й прийняття учня таким, яким він є, повага до учня як особистості, що заслуговує уваги; сензитивне розуміння, уміння поглянути на дитину з її власної точки зору, емоційний контакт з її світом почуттів [12].

Загалом, у США поняття підтримки (“guidance”), як правило, зв'язують із превентивною (попереджувальною) роботою, а консультування (“counselling”) — з діяльністю фахівців у роботі з проблемами дітей, що вже виникли та існують.

У зв'язку з цим, соціально-педагогічна підтримка підлітків з особливими потребами, як важливий вид соціально-педагогічної діяльності, – передбачає здійснення спеціальних соціально-педагогічних заходів, спрямованих на задоволення потреб, які з'являються у підлітків у процесі життєдіяльності, що забезпечує їх гармонійний і всебічний розвиток шляхом надання педагогічної допомоги і різноманітних соціальних послуг (*авт.*)

Виходячи із завдань підтримки основними функціями при здійсненні підтримки підлітків з особливими потребами є: психологічні (вплив на психологічні процеси, стани), соціально-психологічні і соціально-педагогічні (стосуються процесів в системах: підліток-сім'я, підліток-підліток, підліток-дорослий, підліток-група (соціум)), медико-соціальні (стосуються впливу на фізичний стан підлітка та пов'язані з ним соціальні аспекти майбутнього самостійного життя в суспільстві), фінансово-економічні (стосуються фінансово-матеріальних ресурсів існування).

Насамперед, означимо розуміння американськими та вітчизняними дослідниками таких понять, як “соціальна допомога”, “соціальний захист”, “соціальний супровід”, “соціальне обслуговування” (в тому числі й “соціальний патронаж”) та “соціальні послуги”

Довгий час в США соціальну допомогу розглядали як частковий вид соціальної роботи (згідно праць американської дослідниці Мері Річмонд “Дружній візит до бідняків” (1899 р.) та “Соціальні діагнози” (1917 р.). Сучасні американські концепції соціальної роботи передбачають розуміння дефініції “соціальна допомога” як захист прав та інтересів найбільш незахищених категорій населення, надання їм інформаційної, психологічної і педагогічної допомоги та підтримки через роботу консультацій, телефонів довіри, кризових центрів та ін.

В нашому дослідженні ми будемо орієнтуватись на наступне трактування зазначених термінів.

Соціальна допомога – система соціальних заходів у вигляді сприяння, підтримки і послуг, які надає соціальна служба окремим особам або групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу і повноцінної життєдіяльності, адаптації в суспільстві [12].

Соціальний захист людей з особливими потребами – система гарантованих державою економічних, соціальних та правових заходів та мір, які здатні забезпечити цим людям умови для подолання чи компенсації обмежень

життєдіяльності та які спрямовані на створення їм рівних із здоровими громадянами можливостей участі в житті суспільства.

Соціальне обслуговування – вид соціальної діяльності спеціально уповноважених органів держави, соціальних служб для сімей, дітей та молоді, об'єднань громадян та інших соціальних інститутів щодо надання безплатно чи на пільгових умовах, на компенсаційних або благодійних засадах різноманітних соціальних послуг для задоволення духовних, естетичних, моральних, освітніх, оздоровчо-лікувальних, рекреаційних, матеріальних та інших потреб дітей та молоді [4, с.61].

Соціальний супровід – вид соціальної діяльності, що є формою соціальної підтримки та передбачає впродовж певного терміну надання конкретній особі чи сім'ї комплексу соціальних послуг соціальним працівником, а в разі потреби, спільно з іншими фахівцями (психологами, педагогами, юристами, медичними працівниками тощо) з різних установ і організацій [8, с.255].

Соціальний супровід осіб з особливими потребами здійснюється соціальним працівником для:

- розвитку у них навичок незалежного життя (планування бюджету, самообслуговування, користування ресурсами громади),
- покращення їх соціальних навичок (самопредставництво, комунікативні, попередження та вирішення конфліктів, дотримання дисципліни),
- попередження виникнення у них залежностей,
- підвищення їх самооцінки та мотивації до змін.

Соціальний патронаж – вид соціального обслуговування, здійснюваний переважно в домашніх умовах на регулярній основі [2, с.850].

Як свідчить американська практика соціальної роботи, патронаж є серйозною альтернативою розміщення дитини з особливими потребами в закритому лікувальному чи навчальному закладі, або ж реабілітаційному центрі. Отримання необхідної підтримки для дитини з особливими потребами в звичних для неї домашніх умовах сприяє гармонічнішому включенню в

соціальне життя, мінімізуючи напруження, страх, комплексування (замкненість) чи агресію по відношенню до оточуючих.

Соціальний патронаж детермінує розвиток системи соціального обслуговування та розширення комплексу соціальних послуг для підтримки дітей з особливими потребами.

Соціальні послуги – дії державних і неурядових організацій, спрямовані на вирішення проблем або подолання складних життєвих обставин окремих осіб чи соціальних груп [8].

Розрізняють такі види соціальних послуг: соціально-побутові (забезпечення продуктами харчування та засобами для пересування та здійснення інших видів життєдіяльності, придбання медичних препаратів тощо), медико-оздоровчі (організація лікування та оздоровлення, консультації, тренінги, заняття з фізкультур та спорту тощо), психологічні (діагностичні та корекційні діагностики, консультації, психокорекційні тренінги, інформування та консультування по “телефону довіри” тощо), інформаційно-довідкові (видання і розповсюдження інформаційних та рекламних буклетів, книг, журналів, поширення необхідної чи запитуваної інформації через ЗМІ, інтернет ресурси тощо), юридично-правові (розробка сприятливого для перебування в соціумі правового поля, інформування про права і обов’язки, надання юридичних консультацій та адвокатського захисту інтересів тощо), педагогічні (залучення до здобуття освіти та розвиток фізичних, інтелектуальних можливостей та творчості, виявлення і сприяння таланту тощо), професійно-орієнтаційні та трудові (організація навчання з метою оволодіння навичками майбутньої професії та забезпечення умов для здійснення обраного виду трудової діяльності).

В американському суспільстві особливо позитивно зарекомендували себе такі види соціально-педагогічних послуг для дітей з особливими потребами, як домашній супровід та соціальний патронаж.

Основними закладами, де здійснюють соціально-педагогічну підтримку є: спеціальні корекційно-реабілітаційні заклади (школи, інтернати, санаторії);

звичайні школи і класи; позашкільні гуртки; неформальні дитячі та молодіжні об'єднання; територіальні консультаційні центри та соціальні служби, що спрямовані сприяти відновленню соціальних зв'язків підлітків з особливими потребами; спеціальні наукові центри (регіонального та федерального рівнів) з проблем навчання і виховання; недержавні та міжнародні громадські організації, що захищають громадські та соціальні права людей-інвалідів тощо

Загалом, соціально-педагогічна діяльність з підтримки підлітків з особливими потребами розглядається американськими науковцями і практиками як “безперервний педагогічний доцільно організований процес соціального виховання з урахуванням специфіки розвитку особистості з особливими потребами за участю всіх соціальних інститутів і всіх суб'єктів виховання й соціальної допомоги”. Специфічною особливістю соціально-педагогічної діяльності є те, що вона носить міждисциплінарний характер, оскільки тісно пов'язана з економічними, політичними й особистісними умовами життєдіяльності людини, з державною соціальною політикою. Провідна, інтегруюча роль у цьому процесі належить саме соціальним педагогам.

Сам термін - „підтримка ” є багатозначним, а його інтерпретація різними авторами не є тотожною. Ми розуміємо під соціально-педагогічною підтримкою підлітків з особливими потребами процес допомоги і сприяння в оволодінні дитиною прийнятих у суспільстві норм, правил, цінностей, моделей поведінки й творче їх використання на основі рефлексивного вибору за доцільністю і необхідністю.

Література

1. Газман, О.С. Педагогическая поддержка детей в образовании как инновационная проблема / О.С. Газман // Новые ценности образования: десять концепций и эссе. – М.: Инноватор, 1995. – 58 с.

2. Енциклопедія освіти / Акад.пед.наук України; головний редактор В. Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Заболотна, О. А. Соціалізація учнівської молоді в загальноосвітніх та альтернативних закладах середньої освіти в США : дис... канд. пед. наук: 13.00.01– історія педагогіки / Оксана Адольфівна заболотна. –Умань, 2005. – 192 с.
4. Зверєва, І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні : теорія і практика : [монографія] / І. Д. Зверєва. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 333 с.
5. Кобильченко, В. В. Соціалізація та ресоціалізація: два полюси формування особистості неповнолітніх засуджених із особливими потребами (історико-освітній компонент) / В. В. Кобильченко // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К., 2001. – № 6. – С.234–237.
6. Краткий словарь по философии. Более 1000 статей / авт.–сост. Н. Н. Рогалевич. – Минск : Вервей, 2008. – 832 с.
7. Пальчевський, С. С. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 560 с.
8. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. – К. : Центр навчал. літератури, 2008. – 336 с.
9. Холл, С. Инстинкты и чувства в юношеском возрасте : пер. с изд. 1911 г. / С. Холл / под ред. Л. Г. Оршанского. – СПб.: Изд-во газ. ”Школа и жизнь”: тип. ”Север”, 1913. – 90 с.
10. Giddings, A. The principles of Sociology / A. Giddings. – New York, 1896. – 658 p.
11. Maslow A. Motivation and Personality / A. Maslow. – New York, 1954. – 542 p.
12. Rogers, C. Freedom to learn for the 80's / C. Rogers. – Columbus, 1983. – 523 p.